

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI: NEDENLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Hamiyet YİĞİT¹
Süleyman AÇIKALIN²

Atıf/©: Yiğit, H. ve Açıkalin, S. (2019). Türkiye'de cari işlemler açığı: nedenleri ve çözüm önerileri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 323-340. doi: 10.17218/hititsosbil.621626

Özet Cari işlemler açığı Türkiye'nin daha istikrarlı bir ekonomik yapı ve daha yüksek ekonomik büyüme oranları sağlama hedefine karşı bir engel oluşturmaktadır. Cari işlemler açığı ve açığın gelire (GSYH) oranı 2010 sonrasında azalma eğilimine girmiş ancak halen ciddi boyutta varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de görülen cari açık probleminin nedenleri ve ekonomik sonuçları ele alınarak incelenmiştir. Enerji, ara mal ve sermaye mallarında dış ticarete bağımlılık, açığın nedeni olarak dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, düşük tasarruflar ve döviz kuru politikaları da cari işlemler açığı sorununda rol oynamıştır. Nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanan, enerjideki yabancı kaynaklara bağımlılığı azaltacak yeni enerji planlaması cari açığın çözümü üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. İhracatta katma değeri yüksek ürünlere daha fazla önem verilmesi ve ihracatta ürün ve pazar çeşitliliğinin artırılması cari açığın azaltılmasında önemli olan diğer hususlardandır. Hükümetin tasarrufları artırmak amacıyla getirdiği Özel Emeklilik Sistemi (PPS) de orta vadede cari işlemler açığını azaltacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Ödemeler Bilançosu, Dış Ticaret Açığı, Ekonomik Büyüme, Enerji İthalatı

Current Accounts Deficit in Turkey: Causes and Solution Proposal

Citation/©: Yiğit, H. and Açıkalin, S. (2019). Current accounts deficit in Turkey: causes and solution proposal. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(2), 323-340. doi: 10.17218/hititsosbil.621626

Abstract: The current account deficit creates an obstacle for Turkey against the goal to achieve a more stable economic structure and a higher economic growth rates. The current account deficit and its ratio to gross domestic product (GDP) deficit tended to decline after 2010, but it still continues to be a serious problem. The causes and economic consequences of the current account deficits of Turkey were examined in this study. Dependency on foreign trade in energy, intermediate and capital goods is noteworthy as the important causes of the deficit. On the other hand, the low savings and the exchange rate policies were also played a role on the current account deficit problem. New energy planning for nuclear energy and renewable energy sources, which will reduce the dependence on foreign sources in energy, can have a significant impact on the solution of the current deficit. Giving more importance to products with higher value added in exports and increasing product and market diversity in export are other important issues in decreasing the current account deficit. The Private Pension System (PPS), which was introduced by the government to increase savings, would also reduce the current account deficit in the medium term.

Keywords: Current Account Deficit, Balance of Payments, Trade Deficit, Economic Growth, Energy Imports

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2019

*Bu çalışma Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN danışmanlığında Hamiyet YİĞİT tarafından 3.1.2018 tarihinde tamamlanan "Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri" başlıklı ve 491302b tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Sorumlu Yazar, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, <http://orcid.org/0000-0002-8911-9686>

²Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, suleymanacikalın@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9634-3897>

1. GİRİŞ

Cari açık problemini uzun süredir yaşayan Türkiye bu problemi 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin bir parçası olarak ithalatı kısıtlayıcı önlemler aracılığı ile çözmeye çalışmıştır. İzlenen sanayileşme stratejisi artan küreselleşme ve küresel boyutta yaşanan liberalleşme sonucunda ortaya çıkan ortama uyum sağlamak amacı ile değiştirilmiştir. 1980 öncesine kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisinde ithaline ihtiyaç duyulan malların yurt içinde üretilmesi, yani ikame edilmesi, amaçlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte, ülke ekonomisinin dış dünya ile serbest ticaret yapmasının önü açılmış ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlamıştır. Hızlı başlayan liberalleşme süreci, ihracattan daha hızlı artan ithalat sonucu büyüyen bir cari açık sorunu ile sonuçlanmıştır. Gerek dünya ve gerek ise Türkiye ekonomisinde yaşanan değişimler cari işlemler açığını etkileyen faktörlerin de zamanla farklılaşmasına yol açmıştır. 2000 yılı öncesinde, cari açık daha çok tasarruf açığı, faiz ve kur politikalarından kaynaklı spekülasyon sermaye akımları ve yetersiz Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) gibi unsurlar ile açıklanmıştır. 2000 sonrasında ise bu etkenlerin yanında, üretimde ve enerjide dışa bağımlılık daha ön plana geçmiştir.

2. CARİ AÇIK VE ÖDEMELER BİLANÇOSU

Bir ülkenin dış dünya ile bir yıllık sürede gerçekleştirdiği ekonomik işlemlerin tümü ödemeler bilançosu olarak adlandırılan bir hesaba kayıt edilir. Bu hesapta ülkenin mal, hizmet ve sermaye hareketleri gibi işlemler neticesinde elde ettiği döviz gelirleri ve giderleri yer alır. Dolayısıyla ödemeler dengesi, ülkenin uluslararası alanda ekonomik ve mali gücünü ortaya koymakta ve aynı zamanda ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sağlıklı yürüyüp yürümediğini göstermektedir.

Ödemeler dengesi tablosu cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, net hata ve noksan hesabı ile rezerv hareketleri olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Ödemeler bilançosunda en fazla öneme sahip olan hesap cari işlemler hesabıdır ve bu hesapta, ülkenin mal ve hizmet ticareti, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen gelirler, kar ve temettü transferleri ile karşılıksız transferler yer alır. Cari işlemler fazlası, ekonomide toplam harcamaların dolayısıyla da istihdamın artması yönünde katkı sağlarken, cari işlemler açığı ise toplam talep ve dolayısıyla ulusal gelir düzeyini düşürücü yönde etkide bulunur (Seyidoğlu, 2013, s. 93).

1990'lı yıllarda, Latin Amerika ile Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde cari açık temelli ekonomik krizlerin yaşanması, cari açığı bir kriz işareti olarak ele alan çalışmaların artmasına yol açmıştır. Finansal krizlerin oluşumunda öncü gösterge olarak iktisat yazınında kabul görmüş göstergelerden en önemlisi cari açık/GSYH oranıdır. Rudiger Dornbusch (1998) bu oranın %4'ü geçmesinin ülkeyi finansal bir krize sürükleyebileceğini belirtmiştir. Lawrence Summers, cari açık/GSYH oranının %5 olmasını tehlike sınırı olarak kabul ederken Ercan Uygur ise eşik değerin Türkiye ekonomisi için %3,5 olduğunu belirtmiştir (Çakmak, 2013, s. 244). Ancak bazı iktisatçılar (Songur ve Yaman, 2013; Subaşat, 2010), cari açığın kriz doğurma riskinin ölçülmesinde bu oranların tek başına yeterli olmadığına dikkat çekmiştir. ABD gibi bazı gelişmiş ülkelerde ve birçok gelişmekte olan ülkede bu oran yüksek olduğu halde finansal bir krizin yaşanmamaktadır. Bu görüşe göre kriz öngörüsü için ülkenin büyümesi, borçlanma olanakları, yatırım seviyesi gibi diğer makro göstergelerdeki seyrine bakılarak tahmin yürütülmesi önem arz etmektedir.

3. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ

3.1. Dış Ticaret Açığı

Türkiye ekonomisinde cari açığa yol açan unsurların en başında dış ticaret açığı yer alır. Dış ticaret açığındaki 2000 sonrası gözlenen hızlı artış Yılmaz ve Karataş (2009)'a göre sanayi

üretiminde ithalat bağımlılığı yüksek olan enerji ve petrol ürünleri sanayi, ana metal ve kimya sanayi ile otomotiv gibi sektörlerinin ön plana çıkması sonucu oluşmuştur.

Tablo 1. Türkiye’nin Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat (%)
2005	73,5	116,8	-43,3	62,9
2006	85,5	139,6	-54,1	61,3
2007	107,3	170,1	-62,8	63,1
2008	132,0	201,9	-69,9	65,4
2009	102,3	140,9	-38,8	72,5
2010	113,9	185,5	-71,7	61,4
2011	134,9	240,8	-105,9	56,0
2012	152,5	236,5	-84,1	64,5
2013	151,8	251,7	-99,9	60,3
2014	157,6	242,2	-84,6	65,1
2015	143,9	207,3	-63,4	69,4
2016	142,6	198,6	-56,0	71,8
2017	157,0	233,8	-76,8	67,1
2018	167,9	223,0	-55,1	75,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2019.

Tablo 1’de dış ticarete sürekli açık verildiği ve bu açığın 2011 yılında en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi devamlı artarken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise ortalama %65 civarında kalmıştır.

Türkiye ihracatının düşük olmasında pazar ve ürün çeşitliliğinde yetersizlik, kalite-fiyat dengesindeki düşük rekabet gücü ve ihraç ürünlerinin katma değer derecelerinin göreceli düşüklükleri gibi hususlar rol oynamaktadır. Dış ticaret açığı konusunda bazı ülkelerle yaptığımız ticaretin dengesizliği dikkat çekicidir. Bu durumun önemi Tablo 2’de gösterilmiştir. Tabloya göre, Türkiye’nin 2018 yılında en fazla dış ticaret açığı Rusya’ ile ticaretinde olmuştur. Son yıllarda Rusya’dan hem enerji hem de savunma sistemleri ithalatımız yükselmiştir. En fazla dış ticaret açığı verdiğimiz ikinci ülke ise Çin’dir. Bunun nedeni ise Çin mallarının, Türk malları karşısında her zaman fiyat avantajına sahip olmasıdır. İran ile ticaretimizde enerji ithalatından, ABD ve Almanya ile yapılan ticarete ise teknoloji ve savunma araçları ithalatından kaynaklı açıklar gerçekleşmektedir.

Tablo 2. Türkiye’nin 2018 Yılında En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği Ülkeler (Milyar \$)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Denge
Rusya	3,400	21,990	-18,590
Çin	2,913	20,719	-17,806
İran	2,393	6,931	-4,538
Almanya	16,137	20,407	-4,270
ABD	8,305	12,378	-4,073

Kaynak: TÜİK, 2019.

3.2. Enerji İthalatı ve Enerjide Dışa Bağımlılık

Türkiye, enerji kaynakları sınırlı ve enerji talebi yüksek bir ülke olup ekonomik ve sosyal gelişmeler enerji tüketimini artırmakta ve bu da dışa bağımlılık nedeniyle cari açığı büyütülmektedir. Büyümenin sürdürülebilmesi için enerji tüketimi sürekli olarak artmakta ancak enerji arzımız aynı hızda arttırılamamaktadır.

Türkiye 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi sonrasında linyite dayalı termik santral ve hidroelektrik santral yatırımları ile enerji üretiminde önemli adımlar atmış ancak talep artışı

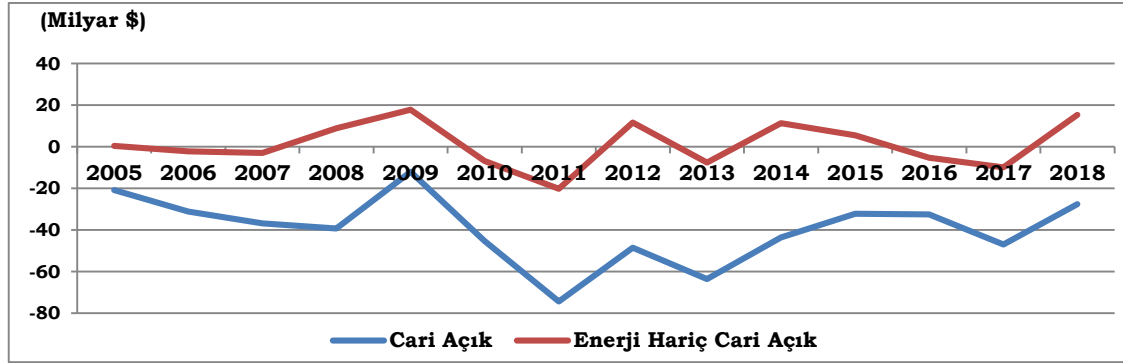
karşılanamamıştır. 1990 sonrasında artan enerji tüketimi, fosil kaynaklar bakımından fakir olan Türkiye'yi daha da dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu durum Tablo 3'de gösterilmiştir. Buna göre enerji talebi 1990'dan 2015'e kadar %145 artarken; enerji talebini karşılayacak yerli üretimde ancak %22 oranında artış kaydedilmiştir. Yani, 1990 yılı enerji talebinin %48,39'u yerli üretimle karşılanırken, bu oran, 2015 yılına gelindiğinde %24'e gerilemiştir. 2015 yılı itibarı ile toplam enerji talebinin %75'i ithalat yoluyla sağlanmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Genel Enerji Dengesi (1990-2015)

Gösterge Kalemleri	1990	2015	Değişim
Toplam Enerji Talebi (Milyon TEP³)	52,7	129,27	%145,29
Toplam Yerli Üretim (Milyon TEP)	25,5	31,13	%22,08
Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı	%48,39	%24,08	-%50,24

Kaynak: TMMOB, 2017, s. 14.

Daha da kötüsü, enerji ithalatının cari işlemler dengesini bozucu etkisi sadece miktar değişimlerinden değil fiyat değişimlerinden de kaynaklanmaktadır. Kurlarda yaşanan değer kaybı da enerji ithalini olumsuz etkilemektedir. 2013 sonrasında dünya petrol arzı artmış ve fiyatlar gerilemiştir ancak bu kez de kurlardaki yükselişlerden kaynaklı olarak enerji ithalatı artmıştır. Enerji ithalatının cari açık üzerindeki son derece önemli etkisi Şekil 1 üzerinde izlenebilmektedir. 2008-2009 yılları ve 2012 sonrasında enerji ithalatına gerek duyulmaması halinde cari açığın neredeyse bütünüyle ortadan kalkabileceği Şekil 1 üzerinde görülebilmektedir. Bu şekil bize 2008 küresel ekonomik krizi sonucu 2009-2011 arasında enerji ithalatının azaldığını ancak 2011 yılında yaşanan Arap Baharı olaylarının sonucunda enerji fiyat artışı sonucunda enerji ithalatının değerinin tekrar yükseldiğini göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye'de Enerji İthalatının Cari Açık Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) 2016 ve TÜİK 2019 verileri.

Son yıllarda, küresel piyasalarda enerji fiyatları azalma eğilimindedir. Bunun nedenlerinden bir tanesi OPEC üyelerinin üretimi kısma konusunda net bir fikir birliğine varamamış olmalarıdır. Bu durum petrol arzının artmaya devam etmesine ve dolayısıyla fiyatların 2014'ten bu tarafa düşmesine yol açmıştır. Enerji fiyatlarındaki düşüşü sağlayan diğer çok önemli bir neden ise dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı olan ABD'nin, kaya gazı ve petrolü üretim yöntemi ile piyasada oluşturduğu arz artışıdır (Karagöl, Kaya ve Koç, 2016, ss. 12-14).

Türkiye, enerji kaynağı sağlayan Ortadoğu bölgesinde yer almasına rağmen, enerji fiyatlarındaki ani değişiklikler, bölgesel siyasi gelişmeler ve kurdaki dalgalanmalar nedeni ile bu avantajını tam olarak kullanamamaktadır. Türkiye'nin enerji ithalatında en fazla paya sahip olan kaynaklar ise

³ TEP: Ton Eşdeğer Petrol. 1 TEP= 1 ton fuel oil veya 1200 m³ doğalgaza eşdeğerdir.

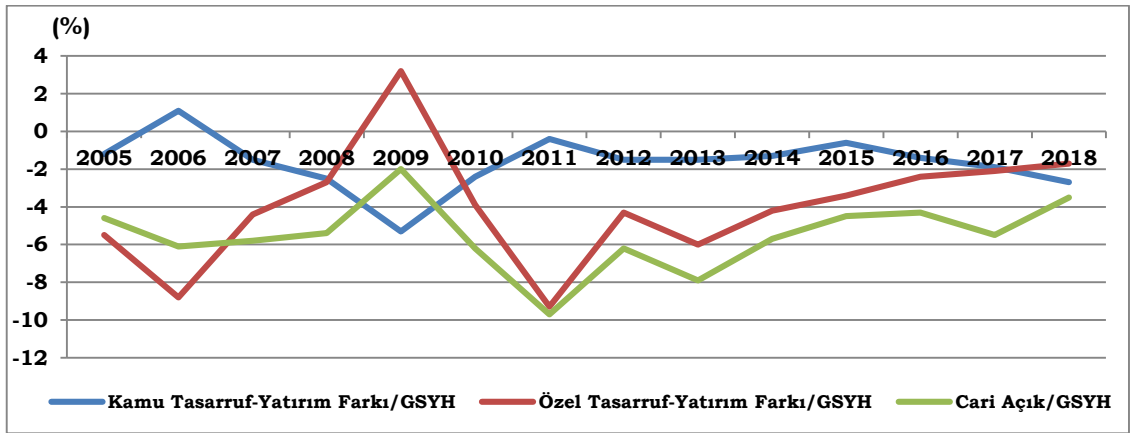
petrol ile doğalgazdır. EPDK 2019 yılı raporuna göre, 2018 yılında petrolde ithalata bağımlılık oranı yaklaşık %93; doğal gazda ithalata bağımlılık oranı ise %99 seviyesindedir.

Türkiye’nin enerji ithalatının arkasında, elektrik üretiminde petrol ve doğal gaz kullanımına ağırlık verilmesi yatmaktadır. 2018 yılı elektrik üretiminin enerji kaynaklarına göre dağılımına bakıldığında, ithal edilen doğalgazın %30,9’u elektrik üretiminde kullanıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla %22,9 hidroelektrik, %21,3 ithal kömür, %15,3 linyit ve %6,7 rüzgâr enerjisi izlemektedir (EPDK, 2019, s. 21). Elektrik üretiminin üçte biri, ithal edilen kaynakla gerçekleştiği sürece cari açık bu durumdan olumsuz etkilenmeye devam edecektir.

3.3. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği

Cari işlemler açığının temelinde yatan ilişkilerden birisi toplam tasarruf ve yatırım dengesidir. Tanım gereği cari işlemler dengesi toplam yatırımlar ile toplam tasarruflar arasındaki farka eşittir. Bu bağlamda tasarruf sorunu, Türkiye ekonomisinin yapısal bir sorundur ve net tasarruf oranının genellikle negatif olması, cari açığı ve yatırımların finansmanı için dış kaynak ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Yılmaz ve Karataş, 2009, s. 77).

Cari açığın gelire oranı ile kamu ve özel kesim tasarruf-yatırım açıklarının GSYH’ya oranları Şekil 2’de yer almaktadır. Genel olarak kamu tasarruf açığı ve özel sektör tasarruf açığı ters yönlerde seyir etmektedir. 2006’dan başlayarak 2009 yılına kadar kamu net tasarruf oranı azalırken özel kesim oranı yükselmiş ve 2009 sonrası bu durum tersine dönmüştür. 2013 sonrasında ise özel kesim net tasarruf açığı azalırken kamu kesiminde açık artmamış ve sonuç olarak da cari açık oranı veya ona eşit olarak ulusal boyuttaki toplam net tasarruf açığı azalma seyri göstermiştir.

Şekil 2. Türkiye’de Cari Açık ve Tasarruf-Yatırım Açıklarının GSYH’ya Oranları

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı 2019 verileri.

2009 yılında özel kesimce net tasarruf fazlası verilmiş, ancak aynı dönemde küresel krize önlem için alınan mali politikalar nedeniyle harcamalar yükselmiş ve kamu açıkları artmıştır. Harcamaların artması, sonraki yıllarda büyüme üzerinde olumlu etki yapmış ve 2010 yılında %9,2, 2011 yılında ise %8,8 oranında ekonomi büyümüştür. Ancak yüksek büyüme rakamları beraberinde cari açık artışını da tetiklemiştir. 2010 yılından itibaren, özel sektöre yönelik teşvik ve destekler neticesinde özel kesim tekrar yatırıma yönelirken, kamu kesimi açığı azalmaya başlamıştır.

3.4. Reel Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikaları, cari işlemler hesabı ve uluslararası rekabet gücü açısından stratejik bir unsur olarak görülmekte ve döviz kurundaki hareketlerin genellikle cari açığı etkilediği kabul

edilmektedir. Döviz kurunun düşmesinin, yani TL'nin değer kazanmasının ithalatı ve dolayısı ile cari açığı arttırması ve döviz kurunda yükselişin ise tersine ihracatı arttırırken açığı azaltması beklenir.

Tablo 4. Reel Döviz Kuru, Reel İthalat ve Reel İhracat (2005-2018)

Yıl	Reel Döviz Kuru	Reel İhracat (Milyar \$)	Reel İthalat (Milyar \$)
2005	112,9	73,5	116,8
2006	111,2	85,5	139,6
2007	119,1	107,3	170,1
2008	118,4	132	201,9
2009	110,3	102,3	140,9
2010	120,7	113,9	185,5
2011	106,4	134,9	240,8
2012	109,2	152,5	236,5
2013	107,5	151,8	251,7
2014	102,3	157,6	242,2
2015	98,9	143,9	207,3
2016	98,8	142,6	198,6
2017	89,0	157,0	233,8
2018	77,2	167,9	223,0

Kaynak: TÜİK 2019 ve TCMB 2019.

Türkiye'de ise ithalattaki ara mal ve enerji bağımlılığın yüksekliği nedeniyle kurun yükselmesi cari açığın azalmasına yetmemektedir. Tablo 4'e göre, 2005-2008 yılları arasında reel kurda artışların gerçekleştiği dönemler olmasına rağmen dış ticarete beklenen iyileşmeler aynı dönem için gerçekleşmemiştir.

2009 yılında kurda yaşanan ciddi düşüşe paralel olarak reel ihracat gerilemiştir. Ancak bu dönemde aynı zamanda küresel krizden dolayı yaşanan dış talep daralmasını ve bunun etkisini de unutmamak gerekir. Talep daralış etkisi Türkiye'nin ithalatında da net olarak görülebilmektedir. Kurdaki düşüşe rağmen ithalatımız azalmıştır. 2010 yılındaki yükselişten sonra kurun 2018 yılına kadar düştüğü görülmektedir. TL'nin değer kazandığı 2011 yılından itibaren ihracat ve ithalat artarak, küresel kriz öncesindeki seviyesine yeniden çıkmıştır. Son yıllarda ise kurlardaki düşüşe rağmen hem ihracatta hem de ithalatta artışlar devam etmektedir. Bu durum, artan ihraç malı üretimi için kullanılan ithal girdi miktarının yüksekliğine işaret etmektedir.

3.5. Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Ekonomik büyüme bir dönemde bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki artıştır. Tanımı kişi başı reel gelir artışı olarak yapmak da mümkündür. Büyümenin cari denge içerisinde yer alan ticaret dengesi ile ilişkisine bakmak için GSYH hesabını harcama yöntemi ile yapabiliriz. Bu yaklaşımda tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), hükümet harcamaları (G) ve net ihracat (X-M), ülkenin ekonomik büyümesini oluşturan bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye için dış ticaret açığı ile büyüme hızı arasında genellikle doğru yönlü bir ilişki izlenmektedir. Genellikle dış talebe dayalı büyüme yapısının olduğu ülkelerde, yüksek büyüme hızları cari işlemler açıklarına yol açmazken, yurt içi talebe dayalı bir büyüme yapısı arz eden Türkiye gibi ülkelerde (Yunanistan, İspanya, İtalya) büyüme hızlarındaki artışlar cari açıkları yükseltmektedir (Yalçınkaya ve Temelli, 2014, s. 205).

Tablo 5. GSYH Büyümesine Katkılar (%)

Yıl	Net İhracat	Yatırım	Tüketim	GSYH
2008	1,9	-1,0	-0,2	0,7
2009	2,7	-7,1	-0,3	-4,7
2010	-4,4	8,6	4,7	9,2
2011	-1,5	3,9	7,5	8,8
2012	4,0	-2,2	0,3	2,1
2013	-2,6	2,8	4,0	4,2
2014	2,0	-0,5	1,5	2,9
2015	-0,3	0,4	3,9	4,0
2016	-1,1	-0,2	4,5	3,2
2017	0,1	1,4	5,9	7,4
2018	-0,4	-1,7	4,7	2,6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2019.

Türkiye’nin büyümesine katkı yapan kalemler Tablo 5’de gösterilmiştir. Buna göre, 2008 ve 2009 yıllarında, net ihracatın katkısı pozitif olmakla birlikte yurt içi talepteki durgunluk nedeniyle GSYH artışı 2008’de %0,7 ile çok sınırlı kalmış ve hemen sonrasında 2009’da yurt içi talebin aşırı daralması sonucu %4,7 oranında ekonomik küçülme gerçekleşmiştir. 2010 yılında tüketim harcamalarındaki artış ithalatı uyararak net ihracatı negatife çevirmiş; büyüme daha çok yatırım harcamalarından etkilenerek %9,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2011 yılında iç talep kaynaklı ve 2012 yılında ise daha çok dış ticarete dayanan bir büyüme gerçekleşmiştir. Aynı yıl, tüketim harcamalarının da düşmesi ithalatı azaltmış, dolayısıyla cari açık gerilemiştir. Yurt dışı piyasalardaki ve daha çok AB ülkelerindeki ekonomik durgunluktan dolayı net ihracatın büyüme katkısı 2014 ve 2017 yılları hariç, 2018 yılına kadar negatif olmuştur.

Tablo 6. 2005-2018 Döneminde Büyüme ve Cari Açık Göstergeleri

Yıl	Büyüme (%)	Cari Açık (Milyar \$)	Cari Açık/GSYH (%)
2005	7,6	-21	-4,6
2006	6,9	-31,2	-6,1
2007	4,5	-36,9	-5,9
2008	0,7	-39,4	-5,4
2009	-4,7	-11,4	-2,0
2010	9,2	-44,6	-6,2
2011	8,8	-74,4	-9,7
2012	2,1	-47,9	-6,2
2013	4,2	-63,6	-7,9
2014	2,9	-43,6	-5,7
2015	4,0	-32,3	-4,5
2016	3,2	-32,6	-4,3
2017	7,4	-47,1	-5,5
2018	2,6	-27,6	-3,5

Kaynak: TÜİK, 2019.

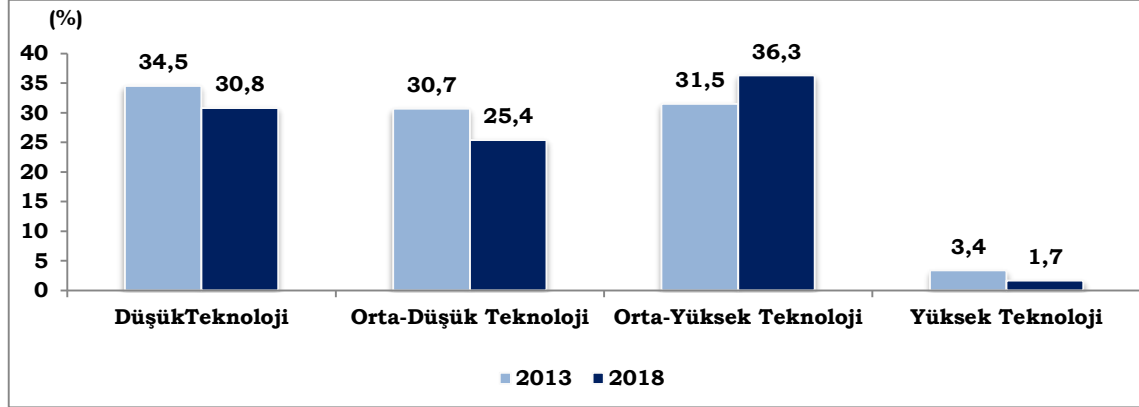
Türkiye’nin ekonomik büyüme ve cari işlemler performansı incelendiğinde, genellikle yurt içi talebe dayalı büyümenin olduğu gözlenmektedir. Tablo 6’daki büyüme ve cari açık verileri incelendiğinde, birkaç istisna dışında cari açık ile büyümenin aynı yönde ilerlediğini görebilmekteyiz. Örneğin, 2009 yılında ekonomik büyüme %-4,7 olarak gerçekleşirken, cari açık 2008 yılına göre yaklaşık üç kat düşerek 11 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise ekonomik büyüme %9,2 düzeyine çıkmış ancak cari açık da 44,6 milyar dolara yükselmiştir. 2011 yılında yine yüksek büyüme oranına karşılık cari açık artmış, 2012 yılında büyüme hızındaki düşüşle cari açık gerilemiştir.

4. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNUNA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

4.1. İhracata Yönelik Yeniden Yapılanma

Mal ve hizmet ithalatının, ihracatından fazla olduğu Türkiye ekonomisinde, ihracat gelirlerinin artması için yüksek katma değerli teknoloji yoğun ürün ihracatı arttırılmalıdır. Türkiye’nin 2000

yılı öncesi ihracatının önemli bir kısmı emek yoğun sektörlerden gerçekleştirilmiş, makine sektörünün ihracat içindeki payı oldukça düşük seviyede kalmıştır. Türkiye'nin teknoloji yoğunluğuna göre yaptığı ihracatı gösteren Şekil 3'de, 2013 ve 2018 yılı verileri karşılaştırılmıştır. Buna göre, imalat sanayimizin üretim yapısının hâlihazırda düşük, orta-düşük ve orta-yüksek teknolojik ürün kompozisyonundan oluştuğu, yüksek teknolojik ürünlerin ise düşük seviyelerde seyrettiği görülür.

Şekil 3. Türkiye'nin Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracatı

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), 2019 ve TÜİK 2019.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının, Türkiye Sanayi Stratejisi 2015-2018 Raporu'nda, ileri teknoloji ürünleri; temel eczacılık ve tıp malzemeleri, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, hava ve uzay araçları ile ilgili ürünlerden oluşmaktadır. Orta-ileri teknoloji ürünleri; kimyasal ürünler, elektronik makine ve teçhizat, motorlu kara taşıtları, römork ve bunların yedek parçaları, gemi ve tekne ile tıp ve diş hekimliği malzemelerinden oluşmaktadır. Orta-düşük teknoloji ürünleri; kömür ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, plastik ve kauçuk ürünleri ile madenlerin imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, gemi-tekne yapımı ve ekipmanlarının onarımı-kurulumundan oluşmaktadır. Düşük teknoloji ürünleri ise gıda ürünleri, içki, tütün ürünleri, tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünleri, ağaç ve ürünleri, kâğıt ve ürünleri ile mobilya imalatından oluşmaktadır.

Türkiye Sanayi Stratejisi 2015-2018 Raporu'na göre, otomotiv, makine-imalat, bilgi ve iletişim teknoloji sektörleri, ülkemizin Ar-Ge yenilik kapasitesi açısından güçlü olduğu öncelikli alanlar iken; enerji, su, gıda, savunma, uzay ve sağlık alanları da Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri açısından geliştirilmesi gereken öncelikli alanlar olarak belirtilmiştir.

Şekil 3'de görüldüğü gibi Türkiye'nin, yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı düşüktür. Türkiye'nin katma değeri yüksek olan, bilgiye ve inovasyona sahip sanayi ve üretim yapısını güçlendirmesi gerekmektedir.

Tablo 7'de Türkiye'nin toplam ihracatında, ülke gruplarının aldığı paylar yer almaktadır. Tablodaki verilerde, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ihracatımız içerisindeki payı yaklaşık %50'dir. Ancak, 2007-2008 küresel krizin AB ülkelerinde hızla yayılmasıyla, AB ülkelerine olan ihracatımızda 2008 yılında keskin bir düşüş yaşanmış ve %56'lardan %48'lere gerilemiştir. Öte taraftan, 2008 yılından itibaren Türkiye'nin Yakın ve Ortadoğu ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatında hızlı bir artış yaşandığı görülmektedir. Pazar çeşitliliğinde bir artışa işaret eden bu gelişme olumlu bir duruma işaret etmektedir. Türkiye'nin, dış ticaret payının yüksek olduğu

bölgelerde yaşanan ekonomik-siyasi gelişmelerden daha az etkilenmesi için pazar çeşitliliği politikasını sürdürmesi ve bir pazara bağımlılığın taşıdığı riski azaltması gerekmektedir.

Tablo 7. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İçindeki Payı (%)

Yıl	AB (28 Ülke)	Yakın ve Orta Doğu	Diğer Avrupa (AB Hariç)	Kuzey Afrika	Kuzey Amerika	Diğer Afrika	Diğer Asya	Diğer Ülke ve Bölgeler ⁴
2007	56,6	14,1	9,8	3,8	4,2	1,8	4,9	4,8
2008	48,3	19,3	11,6	4,8	3,6	2,4	5,4	4,6
2009	46,2	18,9	10,9	7,4	3,5	2,7	6,6	3,8
2010	46,5	20,5	9,8	6,2	3,7	2,0	7,5	3,8
2011	46,4	20,7	9,4	5,0	4,0	2,7	7,6	4,2
2012	39,0	27,8	9,3	6,2	4,4	2,6	6,9	3,8
2013	41,5	23,5	9,4	6,6	4,3	2,7	7,9	4,1
2014	43,5	22,5	9,6	6,2	4,6	2,5	7,5	3,6
2015	44,5	21,7	9,8	5,9	4,9	2,7	7,2	3,3
2016	48,0	22,0	6,8	5,4	5,2	2,7	6,8	3,1
2017	47,1	22,5	6,2	4,8	6,2	2,6	7,2	3,4
2018	50,0	17,5	7,0	5,6	5,7	3,0	7,4	3,8

Kaynak: TÜİK 2019 verileri ile hesaplanmıştır.

İhracat gelirlerini arttırarak cari açığı sorununun çözme yolunda atılabilecek diğer bir adım da ihracat ürünlerinin çeşitlendirilmesidir. Sınırlı sayıda pazara bağlı olmak kadar sınırlı sayıda ürüne bağlı kalmak da ülkenin ihracatını etkileyerek döviz gelirlerinde istikrarsızlığa yol açmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin mevcut ihracat karmasındaki mal paylarını değiştirerek veya ihracat sepetine yeni mallar ekleyerek ihracat çeşitliliğini yakalamaları mümkün olabilecektir. (Kaplan ve Tur, 2017; Değer, 2010).

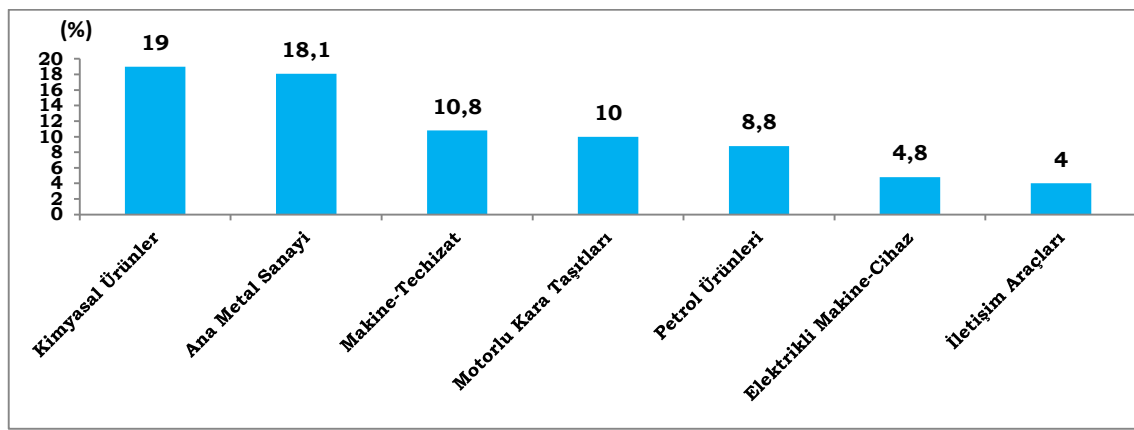
Kaplan ve Tur (2017)’de yapılan Türkiye ekonomisinin ihracat yapısına ilişkin analiz ürün bazında çeşitliliğinin 2000 sonrasında arttığını ancak küresel kriz sonrasında sürecin yavaşladığını; buna karşın yeni pazarlara açılmanın devam ettiğini belirlemiştir.

İhracatta özellikle de dış alım gücü yüksek ve dünya ticaretinde payı giderek artan sektörler hedef sektör olarak belirlenmelidir. Söz konusu sektörler makine-imalat ve elektrikli cihazlar sanayisi ile otomotiv, tekstil-hazır giyim ve gıda sanayidir. Türkiye’nin bu sektörlerle, dünya ticaretinin yapısı da göz önünde tutularak, AB dışındaki diğer ülke ve bölgelere ve hatta komşu ülkelere yönelmesi, dolayısıyla bölgesel ticari ilişkileri zorlaması gerekmektedir.

4.2. Seçici İthal İkameci Sanayileşme

Türkiye’nin üretim yapısında ithal girdi belirleyici bir rol oynamakta ve nihai mal üretimi çoğunlukla ara mal ve sermaye mallarının dışarıdan ithal edilmesiyle sağlanmaktadır. Kullanılan girdilerin yurt içindeki üretici firmalardan sağlanması, oluşturulan katma değer ülke içinde kalmasının yanı sıra, bu sektörlerde yapılacak yatırımlarla rekabet güçleri de artacaktır. (Genç, 2016, s. 8). Ara mal ithalatı, ilgili sektör açısından gelir kaybına neden olurken, ulusal ekonomi açısından da döviz transferine yol açmaktadır. Söz konusu bağımlılığın bir diğer olumsuz etkisi ise üretimin, girdinin tedarik edildiği ülke veya bölgelerdeki belirsizliklerden ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalarından etkilenme durumunun ortaya çıkmasıdır.

⁴ Diğer ülke ve bölgeler: Türkiye Serbest Bölgeleri, Orta Amerika ve Karayipler, Güney Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda.

Şekil 4. İmalat Sanayi İthalatında En Fazla Paya Sahip Sektörler (2018)

Kaynak: TÜİK, 2019 Uluslar Arası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC) verileri.

Türkiye ithalatının mal gruplarına göre dağılımında ilk sırayı ara mal ithalatı, daha sonra ise sırasıyla sermaye malı ve tüketim malları ithalatı almaktadır. 2018 yılında gerçekleşen ara mal ithalatı %76'dır. İthal girdiyi en fazla kullanan sektörler ise Şekil 4'te yer almaktadır. Buna göre, 2018 yılında imalat sanayi ithalatından en fazla payı %19 ile kimyasal madde ve ürünler alırken bunu sırasıyla, %18,1 ile ana metal sanayi, %10,8 ile makine ve teçhizat, %10 ile motorlu kara taşıtları ve %8,8 ile petrol ürünleri takip etmiştir. Söz konusu ilk beş sektörün imalat sanayi toplam ithalatından aldığı pay %66,7 iken, ilk yedi sektörün aldığı pay %75,5'tir.

TÜİK tarafından 2018 yılında yayınlanan Dış Ticaret Raporunda, Türkiye'nin imalat sanayi ithalatının teknolojik yapısı incelendiğinde yüksek teknoloji ürünlerin payı %16,5'tir. İthalatın %14,8'i düşük teknolojili ürünler, %25,6'sı orta-düşük teknoloji ürünler ve %43'ü orta-yüksek teknolojili ürünler oluşturmaktadır. Ara malı kullanımında dış bağımlılığın azaltılması için, Şekil 4'de yer alan sektörlerin, öncelikli olarak ele alınması gerekir. Özellikle de bu sektörlerin desteklenmesi noktasında izlenecek politikalar, Kalkınma Bakanlığının 2018-2020 dönemi Orta Vadeli Programında belirlenmiştir. Raporla, öncelikle bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu ara malların yurt içinde üretiminin sağlanacağı ve bunun için yatırımların yapılacağı, özellikle de yurt içinde üretimi bulunmayan veya yetersiz olan ürünlerin yatırımlarına ağırlık verileceği belirtilmiştir (OVP, 2017, ss. 41-53).

4.3. Enerjide Dışa Bağımlılığın Azaltılması

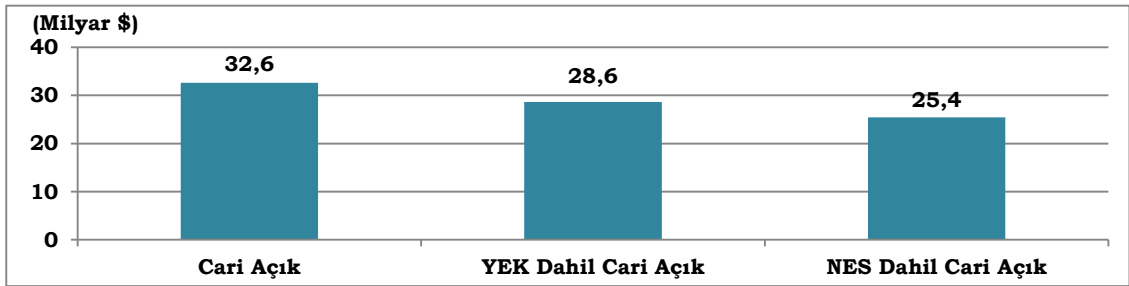
Türkiye'nin sanayi üretiminde kullandığı enerjide %75 oranında dış bağımlılığın olması, cari açığı oluşturan en temel faktörlerden birisidir. Daha önce Şekil 1 verileri üzerinden anlatıldığı üzere enerji ithalatının olmaması durumunda ülkenin cari açığı neredeyse tamamen kapanmaktadır.

Fosil yakıt ithalatının cari açıkları artırması, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesini de zorunlu kılmaktadır. Enerji ihtiyacının yaklaşık dörtte üçünü ithalat ile sağlayan ve enerji tüketiminde dünyada ilk 20 ülke arasında olan Türkiye, Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK) konusunda önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen güneş, rüzgâr, hidrolik, biyokütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının ancak %17'sinden yararlanmaktadır. Hâlihazırda Türkiye'de YEK'in elektrik üretiminden aldığı pay yaklaşık %30'dir. Bu doğrultuda EPDK, son yıllarda bu alana ağırlık vermeye başlamış ve Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planında 2023 yılı için bazı hedefler belirlemiştir. Bu hedefler doğrultusunda, devam eden çalışmalar tamamlandığında 2023 yılında toplam enerji talebinin %20'sinin YEK'ten karşılanması mümkün olabilecektir.

Rapora göre, 2023 yılı için beklenen toplam elektrik üretimi 424 GWh’dır. 2023 yılında YEK ile üretilen elektrik miktarı ise 127 GWh’dır. Bu, Türkiye için önemli bir orandır çünkü YEK ile üretilen elektrik miktarı, yıllık 4 milyar dolar değerindeki doğal gaz ithalatını önleyecektir. Dolayısıyla YEK’in cari açığa etkisi göz ardı edilemez derecede önemlidir. Çünkü Şekil 6’da da gösterildiği gibi, YEK ile 2023 yılı için hedeflenen elektrik üretimi eğer 2016 yılında gerçekleşmiş olsaydı cari açık 32,6 milyardan 28,6 milyara gerilemiş olacaktı. Diğer bir ifadeyle 2016’da cari açık probleminin yaklaşık %12’si giderilecekti.

İthal edilen doğal gazın %30’unun elektrik üretiminde kullanıldığı Türkiye’de, elektrik üretimi için sadece YEK’e değil, alternatif kaynaklarına da ihtiyacı vardır. Bu noktada doğal gaza ikame olabilecek en önemli kaynak nükleer enerjidir. Bu gün dünyada çoğu ABD, Rusya, Çin ve Fransa başta olmak üzere 450 nükleer güç santrali vardır ve bu santraller dünya elektrik üretiminin yaklaşık %11’ini karşılamaktadır. Ayrıca 60 tane nükleer reaktör inşa halinde olup; 164 reaktörün daha yapılması planlanmaktadır. Türkiye’de ise nükleer enerji çalışmaları 2010 yılında Rusya ile Akkuyu; 2013 yılında Japonya ile Sinop nükleer santrallerinin kurulması yönünde anlaşmaların imzalanması ile başlamıştır. Nükleer enerji santrallerinin yapımı devam etmekte olup 2023 yılında faaliyete geçecektir. Santrallerin kullanım ömrü ise 60 yıl olarak planlanmıştır (Karagöl ve diğerleri, 2016, s. 10).

Nükleer enerji, bazı yönlerden fosil kaynaklara göre avantaj sağlamaktadır. Şöyle ki, 1 kg uranyumdan elde edilecek enerji için 3,000,000 kg (3000 ton) kömür veya 2,700,000 litre (2700 m³) petrol gerekmektedir. Bu kadar az miktarda uranyumdan yüksek oranda enerji üretildiği için nükleer enerjinin atık miktarı da fosil yakıtlara oranla daha az olacaktır. Ayrıca, nükleer güç santralinde az miktarda yakıt ile yüksek miktarda enerji üretimi, santrallerde kullanılan yakıtın uzun yıllar enerji ihtiyacını karşılamasını sağlayacaktır (EPDK, 2016, s. 6).

Şekil 5. YEK ve NES Enerji Üretiminin Cari Açığa Etkisi (2016*)

Kaynak: EPDK 2016 verileri. *YEK ve NES rakamları 2023 yılı için hedeflenen rakamlardır. Söz konusu bu rakamlar 2016 yılı cari açığı örnek yıl alınarak hesaplanmış ve değerlendirilmiştir.

Nükleer Enerji Santralleri (NES), ülkemiz için enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerji bağımlılığının ve cari açığın azalması bakımından büyük önem taşımaktadır. 2023 yılında Akkuyu ve Sinop santrallerinin ilk ünitelerinin tamamlanıp devreye girmesiyle yılda yaklaşık 70 milyar KWh elektrik üretilmesi öngörülmektedir. Bu miktarda elektriği doğal gazdan elde etmek için, yaklaşık 16 milyar m³ doğalgaz ithalatına karşılık 7,2 milyar dolar ödenmesi gerekmektedir. 70 milyar KWh üretim kapasiteli Akkuyu ve Sinop Santralleri devreye girdiğinde günümüz fiyatıyla yıllık yaklaşık 7,2 milyar dolar tutarında doğal gaz ithalatından ülkemiz kurtulmuş olacaktır. Devreye giren iki santralin yıllık nükleer yakıt gideri ise sadece 720 milyon dolar olacaktır (EPDK, 2016, s. 4). Bu rakamlar NES’in Türkiye için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü Şekil 5’de de gösterildiği gibi eğer NES, 2016 yılında elektrik üretimine başlasaydı cari açık, yıllık 7,2 milyar dolar azalmış olacaktı. Bu, cari açığın 2016 yılı için 32,6 milyardan

25,4 milyar dolara gerilemesidir ki, cari açık probleminin yaklaşık %22'sinin giderilmesi anlamına gelir.

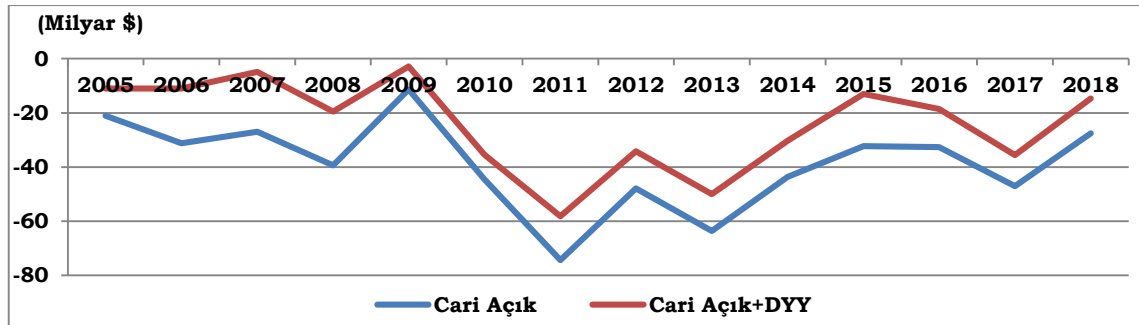
Enerjide dışa bağımlılık ulusal güvenlik anlamında da bir zayıflık yaratabilir. Bu nedenle bir taraftan dışa bağımlılık azaltılmalı ve öte taraftan da enerji arz güvenliği açısından ithal edilen ülke sayısında da artış sağlanmalıdır. Son yıllarda bu kaygıları azaltmak adına Rusya, Katar, Azerbaycan gibi ülkelerle küresel enerji ticaretine yön verecek adımlar atılmıştır (Karagöl ve diğerleri, 2016, s. 5). Enerji arz güvenliği açısından çevremizde, enerji ithal ve ihraç eden ülkelerin olması, Türkiye'nin enerji piyasasında yaşanan gelişmeler karşısında aktif olmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye, dünya enerji ticaretinde sahip olduğu jeopolitik konum avantajını kullanarak, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına daha düşük maliyetlerle ulaşımını sağlayacak enerji kaynaklarının transferi ve işlenmesi gibi alanlarda işletme ortaklığı gibi çok uluslu iş birlikteliklerini zorlamaya devam etmelidir (Uysal, Yılmaz ve Taş, 2015, s.63).

4.4. Ekonomik İstikrar ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)

Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda iç tasarruf yetersizliği ve dış borçlanmanın zorluğundan dolayı DYY önemli hale gelmiştir. Bu alanda yapılan akademik çalışmalar, DYY'nin ev sahibi ülkenin milli gelirine, sermaye birikimine ve istihdamına katkı sağlama, ihracat ve dış ticaret hacmini yükseltme, teknoloji açığını kapatma ve rekabet gücünü artırma şeklinde önemli etkiler doğurduğunu göstermiştir (Şahin, 2015, s. 160).

DYY, güvenilir ve sağlam bir kaynak olup Türkiye'de cari açığın finansmanına zaman zaman önemli ölçüde destek sağlamaktadır. 2017 yılında cari açığın yaklaşık %32'si, 2018 yılında ise yaklaşık %47'si DYY ile karşılanmıştır. Cari açığın yaklaşık üçte birinden fazlasının DYY ile karşılanması Türkiye ekonomisi için olumlu bir gelişmedir.

Şekil 6'da 2005-2009 yılları arasında ve 2014 yılı sonrasında DYY'nin cari açık üzerindeki katkısının arttığı görülmektedir.

Şekil 6. DYY'nin Cari İşlemler Açığına Etkisi

Kaynak: TCMB 2019 verileri.

Türkiye, büyüyen pazarı ve ekonomisiyle önemli miktarda DYY çekme potansiyeline sahip bir ülkedir. Ancak, Türkiye sanayisinin ithalat bağımlılığı göz önünde bulundurulduğunda en yararlı ve verimli yatırımlar imalat sanayi sektörüne yapılacak yatırımlar olacaktır. Özellikle de ileri teknoloji içeren bilgisayar, haberleşme, iletişim sektörleri başta olmak üzere otomotiv, elektrikli cihazlar ve tıbbi cihaz üreten sektörlerle yönelik yapılan DYY ekonomik büyümeye olan etkisini daha hızlı gösterecektir.

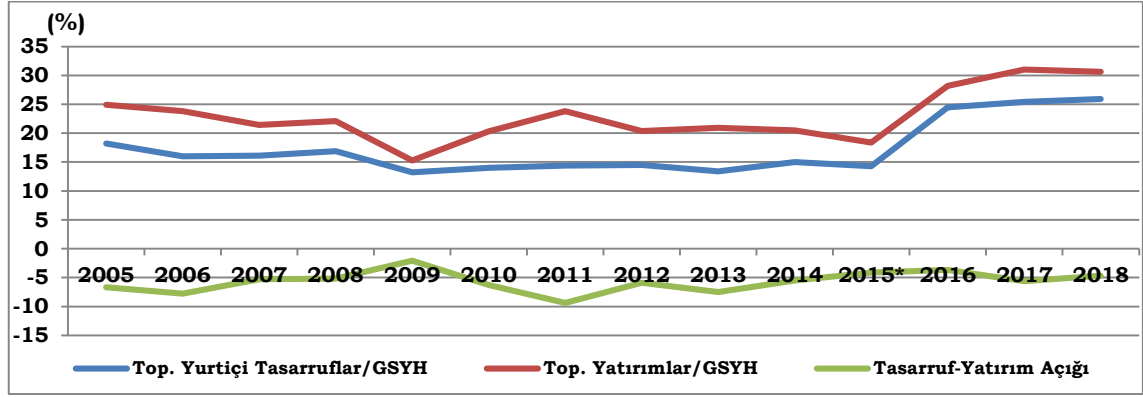
Türkiye'ye gelecek DYY'ın satın alma veya birleşme şeklinden çok; istihdam, teknoloji ve yüksek katma değer oluşturan yeni yatırımlar şeklinde gelmesi tercih edilir bir durumdur. Yatırımcı,

yatırımını gerçekleştirmeden önce güven arar. Bu doğrultuda, güvenli yatırım ortamının oluşturulması, yatırım olanaklarının iyileştirilmesi, hukuki mevzuatların uygun olması ve bürokratik engellerin en aza indirilmesi DYY’ın gelmesine önemli katkı sağlayacaktır (Karagöl, 2011, s. 22). Yatırımcılar, yatırım yapmak istedikleri ülkenin güvenilirliğinin yanında yatırımın getireceği karlılığı da hesaplamak zorundadırlar. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomik ilişkilerinde sahip olduğu kredibilite de önem arz etmektedir.

4.5. Tasarruf-Yatırım Dengesine Yönelik Politikalar

Türkiye ekonomisinde net tasarrufların negatif olması, sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan yatırımların finansmanı için dış kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Bu açık kendisini cari açık olarak göstermektedir.

Türkiye’de tasarruf açığı sorunu 2009 yılına kadar kamu kesimi açığından; 2009 yılından sonra ise özel kesim tasarruflarının azalma eğilimine girmesinden kaynaklanmıştır. Şekil 8’de de görüldüğü gibi 2005-2018 yılları arasında toplam yurt içi tasarruflar, toplam yatırımları karşılamayacak düzeyde seyretmiştir.

Şekil 7. Toplam Yurt İçi Tasarruflar, Toplam Yatırımlar ve Tasarruf-Yatırım Farkının GSYH'ya Oranları

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı 2019 verileri.

2008-2009 yıllarında yaşanan küresel kriz, yatırımcıları temkinli davranmaya sevk etmiş ve özel kesim yatırımlarının gerilemesinden dolayı tasarruf-yatırım açığında azalma yaşanmıştır. Ancak bu süreç uzun sürmemiş ve Şekil 7’de görüldüğü gibi tasarruf-yatırım açığı tekrar artarak 2011 yılında %-10 seviyesine ulaşmıştır. Günümüze doğru gelindiğinde ise yurt içi tasarrufun GSYH’ya oranı 2018 yılında %25,9 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında toplam yurt içi yatırımların GSYH’ya oranının %30,6 seviyelerinde gerçekleştiği göz önüne alındığında, tasarruf oranlarının istenen düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü özellikle de iç tasarrufların artırılmasına yönelik olarak Kalkınma Bakanlığı 11. Kalkınma Planında, yurt içi tasarruf oranının 2023 yılında %30,3 seviyesinde olması hedeflenmiştir.

Türkiye’nin 2023 yılı hedefini sağlaması için atacağı adımların başında, tasarruf miktarının artırılması gelecektir. Tasarruf gelirin harcanmayan kısmı olduğuna göre, tüketimin azalması tasarrufun artmasında etkili olacaktır. Ancak Türkiye’de gelir düzeyinin, tüketimi kısmak için yeterli seviyede olmadığı düşünüldüğünde, öncelikli olarak kişi başına gelir düzeyinin yükseltilmesi ve gelir dağılımının düzeltilmesi yönündeki çalışmalar ile tüketimin tasarrufa kayması sağlanabilecektir.

Yurtiçi tasarruf oranının artması için emeklilik sisteminin, tasarruf oranını artıracak şekilde geliştirilmesi de önemli bir konudur. Günümüzde, ortalama yaşam süresinin uzaması, yaşlı nüfus oranının yükselmesi ve tasarruf yetersizliğinin ortaya çıkması sonucunda birçok ülkede kamu merkezli emeklilik sistemine ek olarak zorunlu veya gönüllü özel emeklilik sistemleri de uygulanmaya başlanmıştır. Gönüllü ve zorunlu özel emeklilik sistemleri bireysel tasarruf esasına dayanır (Başar, Eren ve Bozma, 2016, ss. 591-593).

Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), 2000’li yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. 2001 yılında “Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu” ile BES hayata geçirilmiştir. BES’in, sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olması amaçlanmış ve vergi indirimi gibi avantajlar sunulmuştur. Ancak vergi indirimi uygulaması ile yeterli başvuru sağlanamamış bunun üzerine BES’e katılımı teşvik etmek ve fon birikimini artırmak amacıyla 2012 yılında kanunda değişikliğe gidilmiştir. Yeni düzenlemede vergi indirimi kaldırılarak yerine, ödenen primler üzerinden %25’i geçmeyecek şekilde devlet katkısı uygulaması getirilmiştir (Sezgin, Sevim ve Kalyoncu, 2015, s. 236). BES’te yapılan son düzenleme ise 2017 Ocak ayında getirilen ‘Otomatik Katılım Sistemi’ olmuştur. Böylece ülkemizde de zorunlu BES uygulanmaya başlanmıştır.

BES’te yapılan düzenlemelerde temel amaç, kişilerin aktif çalışma döneminde tasarruf düzeylerini artırmak ve bu tasarrufların emeklilik döneminde ek gelir olarak kullanılmasını sağlamaktır. Ayrıca BES ile kamunun sağladığı zorunlu emeklilik sisteminin bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesi de mümkün olabilecektir. BES’in önemli amaçlarından bir diğeri de ekonomiye uzun süreli kaynak temin etmektir (Başar ve diğerleri, 2016, s. 593). Böylece yerli sermaye birikimi teşvik edilerek dış kaynağa olan bağımlılık azalacak, tasarruf-yatırım dengesinin dolayısıyla da cari açığın azalmasına katkı sunulacaktır.

Tablo 8. BES’te Katılımcı Sayısı, Fon Miktarı ve Yatırıma Aktarılan Kısım

Yıllar	Katılımcı Sayısı	Fon Büyüklüğü (Milyar TL)	Yatırıma Yönelen Tutar (Milyar TL)
2012	3 milyon 128 bin	20,3	15,7
2016	6 milyon 627 bin	53,4	43,7
2017	6 milyon 922 bin	67,7	51,8

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM), 2019.

Tablo 8’de 2012, 2016, 2017 ve yıllarına ilişkin BES rakamları verilmiştir. Buna göre altı yıllık süre zarfında katılımcı sayısının ve fon büyüklüğünün ikiye katlandığı görülmektedir. Fon artışına bağlı olarak yatırıma aktarılan kaynakta da artış olmuş ve 2017 yılında toplam fonun yaklaşık %77’si yatırıma kaymıştır.

Tablo 9. BES’in Yurt İçi Tasarruflara Katkısı

Göstergeler/Yıllar	2012	2016	2017
BES Fon Miktarı (Milyar TL)	20,3	53,4	67,7
Toplam Yurt İçi Tasarruflar (Milyar TL)	205,8	288,9	350,5
BES Fon Miktarı/Toplam Yurtiçi Tasarruflar (%)	9,9	18,5	19,3

Kaynak: EGM, 2019.

BES’te yapılan otomatik katılım düzenlemesiyle katılımcı sayısında ve fon büyüklüğünde kayda değer artışların gerçekleşeceği beklenmektedir. Bu olumlu yöndeki beklentiyi Tablo 9’da desteklemektedir. Tablo incelendiğinde BES fon miktarının, yurt içi tasarruflar içinden aldığı payın arttığı görülür. 2012 yılında BES’te yapılan hukuki düzenlemeler neticesinde BES fon miktarının, yurt içi tasarruflardan almış olduğu pay 2017 yılına gelindiğinde iki kat artmıştır.

2017 yılında başlayan zorunlu BES ve otomatik katılım uygulaması ile önümüzdeki yıllarda BES’in yurt içi tasarruflara olan katkısının daha da artacağı beklenmektedir.

5. SONUÇ

Kısaca tasarruf açığından kaynaklanan cari açık sorunu, ülkenin temel makroekonomik değişkenleri üzerinde belirleyici olmaktadır. Türkiye’de cari açık ara mal ve enerjide dışarıya bağımlılık, yurt içi tasarruflarının yetersizliği, yatırımların istenen düzeyde olmaması, faiz ve kur politikaları ve diğer birçok iç ve dış unsurdan etkilenmektedir. Türkiye’de cari açığın büyük ölçüde dış ticaret açığından kaynaklandığı düşünüldüğünde, dış ticaret açığını artıran unsurları ele alıp çözümler üretmek mümkündür. Nitekim Türkiye’nin sanayi malı ihracatı, ara malı ithalatının yapılabiliğine bağlıdır. Dolayısıyla sanayi sektörünün, ara mal üreten bir yapıya doğru dönüşmesi ve ihtiyaç duyduğu girdileri ülke içinden sağlaması zorunluluk arz etmektedir.

Cari açığın çözümüne yönelik olarak yapılacak işlerden bir tanesi döviz harcamalarının azaltılması, bir diğeri ise döviz kazancının artırılmasıdır. Bu nedenle ithalatı azaltmak üzere alınabilecek önlemlerin yanı sıra ihracatı arttırmak hususu da son derece önemlidir. Bu yönde izlenebilecek stratejilerden biri, pazar ve ürün çeşitlemesi olacaktır. Dış ticaretin, AB ve OECD ülkelerinin dışındaki ülkelere ve bölgelere kaydırılması, tek ve dar pazara bağımlılığı azaltacaktır. Yine, yeni ürünlerle pazarlara açılmak veya mevcut pazarları güçlendirmek, uzun vadede cari açığın azalmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de cari açık, en çok enerji ithalatından beslenmektedir. Enerji bağımlılığı sonucu oluşan cari açık sadece kullanılan enerji miktarındaki artıştan değil, enerji fiyatlarındaki yükselişten ve döviz kurundaki olumsuz gelişmelerden de beslenmektedir. Enerji ithalatını azaltmanın yolu, öncelikle doğalgaz ve petrol ithalatını azaltmaktan geçmektedir. Dolayısıyla bu kaynaklara ikame olabilecek yenilenebilir kaynakların kullanılması, enerjide dışa bağımlılığı ve cari açığı büyük ölçüde azaltacaktır. Türkiye’nin enerji bağımlılığını azaltacak diğer önemli kaynak ise nükleer enerjidir. Yapımı hâlihazırda devam eden Mersin-Akkuyu ve Sinop nükleer santralleri tamamlandığında enerji bağımlılığı sorununun bir ölçüde çözüleceği ve cari açığın yaklaşık yüzde 25 oranında azalacağı hesaplanmıştır.

Tasarruf-yatırım açığının azaltılması, yurt içi tasarruflarını artırılması ve ekonomiye uzun süreli kaynak sağlaması bakımından bireysel emeklilik sisteminin genişletilmesi önem arz etmektedir. 2012 yılında getirilen devlet katkısı uygulaması ile BES’e olan ilgi yükselmiş, katılımcı sayısında ve fon miktarında artışlar yaşanmıştır. 2017 yılından itibaren başlayan zorunlu BES ile yurt içi tasarrufların yükseleceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Başar, S., Eren, M. ve Bozma, G. (2016). *Bireysel emeklilik, tasarruf oranı ve cari açık arasındaki ilişkiler: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama*. International Conference on Eurasian Economies, 29-31 Ağustos 2016, Kaposvar, Macaristan.

Çakmak, U. (2013). Finansal kırılma endeksi (Türkiye 1989-2011) ve yorumlar. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 32(1), 239-260.

Değer, M. K. (2010). İhracatta ürün çeşitliliği ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi (1980-2006). *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 24(2), 259-287.

Dornbusch, R. ve Fischer, S. (1998), *Makroekonomi*. (Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım ve Reffa Yıldırım, Çev.) McGraw-Hill ve Akademi Yayınları.

Emeklilik Gözetim Merkezi (2019). Erişim adresi: <http://www.egm.org.tr/?pid=360>

-
- Enerji Piyasası Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2019). *Doğalgaz piyasası 2018 yılı piyasa gelişim raporu*. Erişim adresi: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>
- Enerji Piyasası Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2016). *Türkiye ulusal enerji verimliliği eylem planı*. Erişim adresi: <https://www.epdk.org.tr/Detay/ECatalogGallery>
- Genç, Ö. (2016). Türkiye aramalı dış ticareti (sektör analizi). *T.C. Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*. Erişim adresi: <http://www.kalkinma.com/ekonomik-arastirma-raporlari-genel-aciklama.aspx>
- Kaplan, H. ve Tur, F. (2017). Türkiye’de ihracatın sektör ve pazar çeşitliliği çerçevesinde yaşadığı yapısal dönüşüm. *Ege Akademik Bakış*, 17(1), 59-74.
- Karagöl, E. T., Kaya, S. ve Koç, Y. E. (2016). *2016’da Enerji*. Erişim adresi: <https://www.setav.org/2016da-enerji/>
- Karagöl, E. T. (2011). Cari açık tartışmaları gölgesinde küresel ekonomik kriz ve Türkiye ekonomisi. *SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 45, 1-24.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası finans*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Sezgin, Z., Sevim, C. ve Kalyoncu, F. (2015). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu: tasarrufların önemi ve bireysel emeklilik sistemi. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 229-240.
- Songur, M. ve Yaman, D. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 164, 220-232.
- Subaşat, T. (2010). Türkiye’nin cari açık sorunu: nedenler ve çözümler. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 1, 26-34.
- Şahin, D. (2015). Türkiye’de Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 159-172.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve bütçe Başkanlığı (2019), *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Erişim adresi: <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2017). *Orta Vadeli Program (2018-2020)*. Erişim adresi: <http://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2019). *Ödemeler dengesi ve ilgili istatistikler*. Erişim adresi: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Is_tatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *Ekonomik görünüm*. Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5d63cf8013b8762f7c43a658/Ekonomik_Gorunum.pdf
- TMMOB. (2017). *Türkiye enerji görünümü*. Makine Mühendisleri Odası Enerji Çalışma Grubu ve ODTÜ MD Enerji Komisyonu. Erişim adresi: <https://www.mmo.org.tr/kitaplar/turkiyenin-enerji-gorunumu-2016>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2018). *İhracat 2019 Raporu*. Erişim adresi: <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-strateji-raporlari.html>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *Temel istatistikler*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
-

- Uysal, D., Yılmaz, K. Ç. ve Taş, T. (2015). Enerji ithalatı ve cari açık ilişkisi: Türkiye örneği. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 63-78.
- Yalçinkaya, Ö. ve Temelli, F. (2014). Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: BRICS ve MINT (1992-2013). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 19(4), 201-224.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrası süreçte cari açıkların nedenleri üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 27(69), 69-96.

SUMMARY

The purpose: The current account deficit creates an obstacle for Turkey against the goal to achieve a more stable economic structure and a higher economic growth rates. The current account deficit and its ratio to gross domestic product (GDP) has tended to decline after 2010, but it still continues to be a serious problem. The causes and economic consequences of the current account deficits of Turkey were examined in this study.

Causes of current account deficits in Turkey: It is determined that following items are helpful understanding the current account deficit problem of Turkey:

Trade deficit: The ratio of exports earnings to imports is around 60-70% during the period of 2005-2018. It is necessary to increase exports earnings.

Supply shortage in energy and high dependence on energy imports: While energy demand has increased by 145% from 1990 to 2015, the increase in Turkish energy supply was only 22%. About 49% of total energy demand was supplied by domestic energy sources in 1990 and this ratio has decline to about 25% in 2015. It means that the 75% of total energy demand is provided through imports in Turkey. Local alternative energy sources must be activated through new energy investment policies such as nuclear power and renewable energy sources.

Low savings: Balance of payments or current account deficits could also be defined by the difference of total investments and total savings. Total investments are always higher than total savings in Turkey. It means country is borrowing from the abroad. This difference is theoretically is the definition of trade balance. Both public and private sector net savings, which is the difference between investment expenditures and savings by the related group, are negative in Turkey with the exception of few years.

Exchange rate policies: Overvaluation of a currency would decrease export while increasing imports as buying from outside would be cheaper with a strong currency. The overvaluation of Turkish Lira in many periods after 1990s resulted with negative results on the current account balance.

The relationship between growth and the current account deficit: Turkey depends on imported energy and imported inputs and machinery in order to increase its GDP. There is a strong positive correlation between economic growth and imports in Turkey. Moreover, Turkish exports could not keep up with the increase in imports and as a result, efforts to increase economic growth is automatically resulting with higher trade and current account deficits.

Solution Proposals: New energy planning for nuclear energy and renewable energy sources, which will reduce the dependence on foreign sources in energy, can have a significant impact on the solution of the current deficit. Giving more importance to products with higher value added in exports and increasing product and market diversity in export are other important issues in decreasing the current account deficit. The share of European Union is more than 50% in Turkish exports. New markets are needed and new products lines must be developed in high value added sectors. The Private Pension System (PPS), which was introduced by the government to increase savings, would also expected reduce the current account deficit in the medium term.